

Zingeving onder studenten

Een onderzoek naar de persoonlijke zingeving van studenten aan Hogeschool Viaa en de rol hiervan in hun toekomstige beroepspraktijk

Zingeving onder studenten

Afstudeeronderzoek

Opleiding: Toegepaste Psychologie

Auteur: Sieger Jonker

Studentnummer: 344724

Academie voor Sociale Studies, Hanzehogeschool Groningen

Afstudeerbegeleider: Charlotte de Wolff

Opdrachtgever: Lectoraat Zorg en Zingeving, Hogeschool Viaa

Contactpersoon: Bart Cusveller

28-06-2021

Voorwoord

Voor u ligt het onderzoeksrapport over zingeving onder studenten, uitgevoerd in het kader van de opleiding 'Toegepaste Psychologie'. Ik heb ervan genoten bij te kunnen dragen een thema waar ik de laatste jaren steeds meer mee in aanraking ben gekomen. Allereerst bedank ik Bart Cusveller voor de mogelijkheid om dit onderzoek uit te voeren in opdracht van het lectoraat 'Zorg en zingeving' van Hogeschool Viaa. Ten tweede wil ik Charlotte de Wolff bedanken voor de ondersteuning die ik van haar heb mogen ontvangen gedurende dit traject. Ik kijk terug op een goede samenwerking en opbouwende gesprekken. Tot slot gaat mijn dank uit naar de studenten van Hogeschool Viaa die hebben willen meewerken aan dit onderzoek

Voor mij persoonlijk was het leerzame periode, zowel wat betreft mijn eigen vaardigheden als de resultaten die dit onderzoek heeft opgeleverd. Ik hoop dat deze informatie bijdraagt aan de missie van Hogeschool Viaa en bruikbaar is in de praktijk.

Van mijn kant wens ik u veel leesplezier!

Sieger Jonker

Groningen, 2021

Samenvatting

“Een bezielde professional die is opgeleid aan Viaa, heeft bovendien een open oog voor de zinvragen en levensovertuiging van de mens die hij in zijn werk ontmoet.” Dit citaat komt uit een beleidsdocument van Hogeschool Viaa en laat zien dat het thema zingeving belangrijk is voor Hogeschool Viaa en haar christelijke karakter. Specifiek het lectoraat ‘Zorg en Zingeving’ wil stimuleren dat studenten aandacht geven aan de zingevingskaders van personen die zij in hun toekomstige beroepspraktijk tegenkomen. Hier wordt echter terughoudendheid geconstateerd bij de studenten. Mede naar aanleiding van enkele onderzoeksresultaten wordt ervan uitgegaan dat de persoonlijke zingeving van studenten hier een grote rol in speelt. Op basis hiervan is dit onderzoek in opdracht van het lectoraat uitgevoerd met als hoofdvraag: *‘Welke rol speelt de persoonlijke zingeving van studenten op Hogeschool Viaa in hun handelen in de beroepspraktijk?’* Allereerst is de persoonlijke zingeving van studenten onderzocht. Vervolgens is onderzocht in hoeverre en op welke wijze de studenten aandacht geven aan de zingevingskaders van anderen in hun beroepspraktijk en welke onderliggende factoren hierbij meespelen.

Er zijn diepte-interviews afgenomen waarbij ook gedeeltelijk gebruik is gemaakt van de onderzoeksmethodiek ‘Storytelling’. Hierbij werden studenten uitgenodigd om persoonlijke verhalen te vertellen om hun persoonlijke zingeving in kaart te brengen. Er zijn in dit onderzoek zes studenten geïnterviewd, waarvan er vijf interviews uiteindelijk bruikbaar waren. Dit betroffen interviews van twee studenten van HBO-V, twee studenten van Social Work en één student van de Pabo.

Uit de resultaten blijkt dat studenten zingeving voornamelijk ervaren in het individu zelf en de verbondenheid met anderen. Enkele bronnen zijn een positieve houding, welzijn, ontplooiing, diepgaand contact en betekenisvol zijn voor anderen. Daarnaast lijkt ook in wisselende mate zingeving ervaren te worden uit het geloof. Verder geven de studenten ten eerste aandacht aan zingeving door het bestaande zingevingskader bij een persoon te ontdekken en vervolgens te versterken. Ten tweede wordt geprobeerd de zingevingskaders te vergroten door bijvoorbeeld extra zingevingsbronnen aan te moedigen.

Er kan geconcludeerd worden dat persoonlijke zingeving op veel manieren ervaren kan worden. Het zo goed mogelijk voorzien in de zingevingsbehoefte van bijvoorbeeld de client staat centraal in de beroepspraktijk en er is daarom veel aandacht voor het zo goed mogelijk afstemmen daarop. Op drie manieren speelt de persoonlijke zingeving een rol in de beroepspraktijk. Ten eerste doordat zingevingsbronnen en – vragen door de studenten herkend worden. Ten tweede omdat studenten hun positieve zingevingservaringen lijken te gunnen aan anderen. Dit betreffen dan ervaringen uit alledaagse zingevingsbronnen. Ten derde door het belang dat er wordt gehecht aan zingeving door de studenten. In wisselwerking met de professionele rol blijkt de persoonlijke zingeving van studenten wel degelijk een rol te spelen in de beroepspraktijk.

Door de zeer open onderzoeksmethode is het niet goed mogelijk te concluderen in welke bronnen zingeving nu het meest ervaren wordt. Daarnaast blijkt de professionele rol een belangrijke onderliggende factor te zijn, maar is deze niet geconstateerd bij de geïnterviewde Pabo-student. Vervolgonderzoek naar deze punten wordt aanbevolen. Daarnaast wordt aan het lectoraat onder andere ook aanbevolen bij het ontwikkelen van instrumenten rekening te houden met de diversiteit aan zingevingstijlen en -bronnen. Zowel bij de student zelf, de ander en in hun onderlinge wisselwerking.

Abstract

"An animated professional that is trained at Viaa, moreover keeps an open eye for the spiritual questions and beliefs of the human he meets in his work." This quote comes from a policy document of Hogeschool Viaa and shows that the subject sense of purpose is of importance for Hogeschool Viaa and her Christian character. Specifically the lectorate 'Care and Sense of Purpose' aims at stimulating students to pay attention to the sense of purpose framework of persons they will meet in their future professional practice. However, a certain extent of restraint here is identified among the students. Partially as a result of certain research results it is assumed that the personal sense of purpose of students plays a major role in this. As a response, this research is performed commissioned by the lectorate with as main question: *'What role does the personal sense of purpose of students at Hogeschool Viaa play on their performance in the professional practice?'* In the first place, the personal sense of purpose of students was investigated. Subsequently, it was researched to what extent and in what way the students give attention to the sense of purpose frameworks of others in their professional practice and what underlying factors play a role in this.

In-depth interviews were taken in which the research methodology 'Storytelling' was partially used. Students were invited to tell personal stories and identify their personal sense of purpose. Six students were interviewed in this research, five interviews of which were eventually completely usable. These concerned interviews of two HBO-V students, two Social Work students and one Pabo student.

The results show that students experience sense of purpose mainly in the individual himself and the connection with others. A couple of sources are a positive attitude, well-being, development, profound contact and being of significance for others. Additionally, sense of purpose appears to be experienced in religion in varying degrees. Furthermore, the students give in the first place attention to sense of purpose by discovering the sense of purpose framework of a person and subsequently reinforcing it. Secondly, it is attempted to extend sense of purpose frameworks for example by encouraging sources of sense of purpose.

It can be concluded that personal sense of purpose can be experienced in many different ways. Meeting the sense of purpose needs of for example a client as good as possible is central in the professional practice, and there therefore is a lot of attention for adjusting optimally to that. Three ways the personal sense of purpose play part in the professional practice. At first by sources and questions of sense of purpose recognized by students themselves. Secondly that students wanting to share experiences of sense of purpose with others. These are experiences from ordinary sources of sense of purpose. In the third place the importance students attend to a sense of purpose. Combined with the vision of the students on the professional role, does personal sense of purpose in these ways indeed appear to play a role in the professional practice.

Due to the very straight research methodology it is not quite possible to conclude in what sources sense of purpose is experienced most. Moreover does the professional role appear to be an important underlying factor, which was not identified for the interviewed Pabo student. Further research towards these topics is recommended. Among other things, it is advised to the lectorate to take into account the diversity of styles and sources of sense of purpose in the development of instruments. Of the student himself, as well as of the other person and in their interpersonal interaction.

Inhoud

1. Inleiding	6
1.1 Context	6
1.2 Aanleiding	6
1.3 Doelstelling	6
1.4 Hoofd- en deelvragen	7
1.5 Definiëring begrippen	7
1.6 Leeswijzer	8
2. Theoretisch kader	9
2.1 Zingeving binnen de psychologie	9
2.2 Zingevingbronnen en - componenten	9
2.2 Gedrag in beroepspraktijk	11
3. Methode	13
3.1 Dataverzameling	13
3.1.1 Selectie van participanten	13
3.1.2 Onderdeel 1 - Persoonlijke zingeving	14
3.1.3 Onderdeel 2 - Zingeving in de beroepspraktijk	14
3.2. Analyse	14
3.3 Ethische aspecten	15
4. Resultaten	16
4.1 Persoonlijke zingeving	17
4.2 Zingeving in de beroepspraktijk	20
4.3 Onderliggende factoren	23
5. Conclusie	25
6. Discussie	27
6.1 Theoretische reflectie	27
6.2 Sterke- en zwakke punten	27
7. Aanbevelingen	29
Literatuurlijst	30
Bijlage 1 – inleiding diepte-interview	32
Bijlage 2 – Interviewleidraad	33
Bijlage 3 – Literatuuronderzoek jongvolwassenheid	37

1. Inleiding

1.1 Context

Hogeschool Viaa is een christelijke hogeschool die waarde hecht aan kwalitatief goed onderwijs, advies en onderzoek. Het is een kleinschalige hogeschool die mensgerichte opleidingen aanbiedt. De missie van Hogeschool Viaa is kort samen te vatten in de slogan 'Als je gelooft in je werk'. Kennis, praktijk en de christelijke identiteit zijn nauw met elkaar verbonden. De combinatie van kennis en zingeving wordt zowel in de missie als visie van Hogeschool Viaa onderstreept. Vanuit deze identiteit is het doel om studenten op te leiden tot bezielde professionals. Dit blijkt ook uit één van de beleidsdocumenten: *"Een bezielde professional die is opgeleid aan Viaa, heeft bovendien een open oog voor de zinragen en levensovertuiging van de mens die hij in zijn werk ontmoet."* (Hogeschool Viaa, 2018).

Een belangrijke bijdrage hieraan wordt geleverd door het lectoraat 'Zorg en Zingeving'. Dit lectoraat is verbonden aan de opleiding HBO-V en ontwikkelt instrumenten om het voor studenten eenvoudiger te maken aandacht te geven aan zingeving in hun toekomstige beroepspraktijk. Deze aandacht aan zingeving komt ook terug in het landelijk competentieprofiel van HBO-verpleegkundigen (Lambregts, Grotendorst & van Merwijk, 2016) en wordt door het lectoraat belangrijk gevonden. Het lectoraat kent drie onderzoekslijnen, namelijk 'praktijk en zingeving', 'perspectief en zingeving' en 'persoon en zingeving'. Dit onderzoek is vanuit psychologisch perspectief benaderd en past daarmee in deze laatste onderzoekslijn, dat zich bezighoudt met de attitude en het gedrag van de zorgverleners. Dat maakt ook dat er geen aandacht is gegeven aan beleidsmatige of methodologische aspecten van het aandacht geven aan zingeving. Daar houden de overige onderzoekslijnen zich mee bezig.

1.2 Aanleiding

Momenteel wordt er terughoudendheid geconstateerd onder de studenten om aandacht te geven aan zingeving in hun toekomstige beroepspraktijk. Dit wordt getypeerd als mogelijke 'handelingsverlegenheid'. Vermoed wordt dat de aandacht aan zingeving beïnvloed wordt door de eigen zingevingskaders. Bij het lectoraat is namelijk onderzoek bekend dat dit op kwantitatieve wijze aantoonbaar is. Op basis hiervan is door het lectoraat de wens uitgesproken duidelijker in kaart te hebben hoe die persoonlijke zingeving er dan uit ziet van studenten en welke rol dat speelt in de beroepspraktijk.

Omdat dit streven goed past bij de missie van Hogeschool Viaa, is er voor gekozen het onderzoek niet te beperken tot enkel HBO-V-studenten. Bovendien werkt Hogeschool Viaa graag domein-overstijgend en interprofessioneel. Dit komt terug in het strategisch plan van Hogeschool Viaa (Hogeschool Viaa, 2017) en de aanvulling met kwaliteitsafspraken (Hogeschool Viaa, 2018). Het is dan ook de bedoeling van dit onderzoek om domein-overstijgende uitspraken te doen, in opdracht van het lectoraat 'Zorg en Zingeving'. Op die manier hoopt het lectoraat een bijdrage te kunnen leveren aan de hogeschool-brede missie.

1.3 Doelstelling

Voor dit onderzoek is de volgende doelstelling geformuleerd:

Hogeschool Viaa wil stimuleren dat studenten aandacht geven aan zingeving in de beroepspraktijk en ontwikkelt daar momenteel instrumenten voor. Dit kwalitatieve onderzoek levert een belangrijke bijdrage daaraan door in kaart te brengen welke rol de persoonlijke zingeving van studenten daarin speelt. Met de resultaten hiervan kan Hogeschool Viaa vervolgstappen formuleren, waar in de aanbevelingen al een aanzet toe gegeven wordt. Zo zouden bijvoorbeeld bepaalde aspecten van de

persoonlijke zingeving extra aandacht kunnen krijgen in het onderwijsaanbod of bij het ontwikkelen van instrumenten.

1.4 Hoofd- en deelvragen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Welke rol speelt de persoonlijke zingeving van studenten op Hogeschool Viaa in hun handelen in de beroepspraktijk?*

Er zijn drie deelvragen opgesteld om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag. Hierin is het handelen in de beroepspraktijk specifiek toegespitst op het aandacht geven aan de zingevingskaders van personen die de student tegenkomt in de beroepspraktijk. Door bij deelvraag 3 een onderscheid te maken tussen factoren die verband houden met persoonlijke zingeving en overige factoren kan antwoord worden gegeven op de hoofdvraag.

1. Hoe ervaren studenten hun persoonlijke zingeving?

2. In hoeverre en op welke wijze geven studenten momenteel aandacht aan de zingevingskaders van personen die zij in hun toekomstige beroepspraktijk tegenkomen?

3. Welke factoren zijn van invloed op deze manier van handelen door studenten in de beroepspraktijk?

1.5 Definiëring begrippen

Persoonlijke zingeving

In de literatuur worden veel definities gebruikt voor zingeving. Op aanraden van de opdrachtgever is de definitie overgenomen van de 'European Association for Palliative Care' (EAPC), namelijk:

"Spiritualiteit is de dynamische dimensie van het menselijk leven die betrekking heeft op de manier waarop personen (individueel en gemeenschap) betekenis, doel en transcendentie ervaren, uitdrukken en/of zoeken, en de manier waarop ze verbinding maken met het moment, met zichzelf, met anderen, met de natuur, naar het betekenisvolle en/of het heilige."

Studenten op hogeschool Viaa

Met studenten van Hogeschool Viaa worden studenten bedoeld van de opleidingen HBO-V, Pabo en Social Work die al enige ervaring hebben in de beroepspraktijk, bijvoorbeeld door middel van een stage of soortgelijke ervaring. De populatie betreft dus alle studenten van mensgerichte studies, die zingeving niet als primaire doel hebben.

Beroepspraktijk

Met de beroepspraktijk wordt de omgeving bedoeld waarin de student in de toekomst werkzaam is. In dit geval betreft dat de sectoren zorg en educatie. Bij het aandacht geven aan de zingevingskaders van personen die zij in hun toekomstige beroepspraktijk tegenkomen worden personen bedoeld uit de doelgroep van de student.

Aandacht geven aan zingevingskader

Met een zingevingskader wordt een persoonlijk referentiekader bedoeld waarbinnen mensen het leven betekenis geven en als zinvol ervaren (van Agt, 2017). Bij het aandacht geven aan deze zingevingskaders wordt gedacht aan wat een beleidsdocument van Hogeschool Viaa aangeeft: "(...) heeft bovendien een open oog voor de zin vragen en levensovertuiging van de mens die hij in zijn werk

ontmoet” (Hogeschool Viaa, 2018) en het competentieprofiel van HBO-verpleekkundigen: “ (...) kan zingevingsvraagstukken herkennen, benoemen en hanteren; verleent zorg in een samenhangend perspectief van wonen, welzijn, zorg en zingeving voor de zorgvrager als persoon.” (Lambregts et al., 2016).

1.6 Leeswijzer

In het gehele document zullen twee onderdelen van dit onderzoek onderscheiden worden. Het eerste onderdeel betreft de persoonlijke zingeving, waarbij er wordt gedomd op deelvraag 1. Het tweede onderdeel betreft de aandacht aan zingeving in de beroepspraktijk en omvat deelvraag 2 en 3. Na deze inleiding zal in hoofdstuk 2 een theoretische verkenning worden beschreven en in hoofdstuk 3 de gebruikte methode van dit onderzoek. In hoofdstuk 4 worden de resultaten weergegeven, waarna in hoofdstuk 5 de conclusie, in hoofdstuk 6 de bijbehorende discussie en in hoofdstuk 7 enkele aanbevelingen worden gegeven in de richting van het lectoraat. Daarop volgen de literatuurverwijzingen en tenslotte de bijlagen.

2. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk zet uiteen binnen welk theoretisch raamwerk dit onderzoek heeft plaatsgevonden. Zowel de persoonlijk zingeving als het gedrag in de beroepspraktijk zijn vanuit een psychologisch oogpunt benaderd en niet bijvoorbeeld vanuit een theologisch of filosofisch oogpunt. Allereerst zal er aandacht zijn voor het thema zingeving binnen de psychologie. Vervolgens wordt ingegaan op het gedrag dat beoogd wordt in de beroepspraktijk. Hierbij worden enkele reflecties gegeven op het aandacht geven aan zingeving in het zorgdomein en onderliggende factoren van gedrag.

2.1 Zingeving binnen de psychologie

Vanuit de psychologie is er veel aandacht geweest voor zingeving. Zo meende de psycholoog Carl Jung dat spiritualiteit een fundamenteel menselijk motief was. Hiermee uitte hij kritiek op Sigmund Freud die zich slechts op seksualiteit als menselijk motief concentreerde. Een andere bijdrage aan de psychologie is bijvoorbeeld de logotherapie van Viktor Frankl, dat onderzoek stimuleerde naar het nut van het zoeken naar betekenis in verlies. Deze benadering richt zich op de zoektocht naar zin als een essentieel menselijke motief om de wereld voorspelbaar en controleerbaar te maken (Zimbardo, 2013).

Binnen het vakgebied van de positieve psychologie heeft Michael Steger onderzoek naar zingeving nieuw leven ingeblazen (zoals weergegeven in Westerhof, 2021). Steger droeg onder andere bij aan de conceptualisatie van zingeving. Vanuit de positieve psychologie is zijn werk belangrijk omdat hij zingeving verbond met andere belangrijke theorieën en modellen uit dit vakgebied. Daarnaast komt zingeving ook in bekende welzijnsmodellen voor zoals het PERMA-model dat de bouwstenen beschrijft voor geluk en welzijn. Ook Seligman, die gezien wordt als grondlegger van de positieve psychologie, geeft aan hoe belangrijk een vorm van betekenisgeving is voor het ervaren van welzijn. Hij beschrijft zingeving als het deel uitmaken van iets wat de eigen persoon overstijgt. Kortom, zingeving heeft door middel van de positieve psychologie in de loop van de tijd een sterke plek weten te veroveren. Zo bepleit Paul Wong dat zingeving de essentieelste vraag van de positieve psychologie is (Westerhof, 2021).

In de veelheid aan literatuur over het thema zingeving is er in dit onderzoek voor gekozen de positieve psychologie te gebruiken als theoretisch kader van zingeving. Ten eerste omdat de psychologische invalshoek goed past bij dit onderzoek naar menselijke ervaringen en drijfveren. Ten tweede omdat de positieve psychologie zich louter wil baseren op empirische wetenschap (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

2.2 Zingevingbronnen en -componenten

In de psychologie worden verschillende aspecten van zingeving onderscheiden (Westerhof, 2021). Een eerste onderscheid wordt gemaakt tussen alledaagse en meer existentiële zingeving. Alledaagse zingeving gaat over persoonlijke zingeving in ervaringen in het eigen leven terwijl existentiële zingeving zich meer richt op de vraag naar de zin van het leven en levensbeschouwing. Een tweede onderscheid dat binnen psychologisch onderzoek wordt gemaakt is dat tussen zinervaring, -componenten, -bronnen en een zinvol leven. Hieronder wordt ingegaan op verschillende zingevingbronnen en -componenten.

Zingevingbronnen

Volgens Westerhof (2021) is de volgende bronindeling gebaseerd op zowel existentiële vragen, een humanistisch perspectief, psychologische theorieën en -instrumenten over zingevingbronnen als empirisch onderzoek naar opvattingen van mensen over zichzelf en hun leven:

1. *Individualiteit* - Hierbij gaat het om de ervaring van en reflectie op de eigen persoon en het eigen functioneren. Hierbij spelen thema's als gevoelens, zelfacceptatie, en persoonlijke groei een rol.
2. *Psychofysieke integriteit* - Dit verwijst naar de ervaring, functioneren en beleving van het eigen lichaam. Hierbij spelen bijvoorbeeld sport, eten en uiterlijk een rol.
3. *Activiteiten* - Dit verwijst naar wat mensen doen en bewerkstelligen. Het kan gaan om concrete bezigheden zoals werk en ontspanning, alsook de waardering daarvan.
4. *Verbondenheid* - Dit gaat over de inbedding van een persoon in sociale relaties, netwerken en gemeenschappen en bijvoorbeeld intimiteit of maatschappelijk bewustzijn.
5. *Materiële condities* – Dit omvat de wereld, waarbij het gaat om zaken als bezit, veiligheid of natuur en klimaat.
6. *Het leven in het algemeen* - Dit omvat de reflectie op en evaluatie en waardering van het leven, waarbij waarden, traditie, godsdienst, maar ook verschillende existentiële thema's centraal kunnen staan.

Vanwege het christelijk karakter van Hogeschool Viaa is het aannemelijk dat het geloof ook als belangrijke zingevingbron dient. Bloemendaal (2020) toonde aan dat de belangrijkste geloofsbehoefte onder studenten op Hogeschool Viaa een diepe relatie met God is. Op de tweede plaats komt het vinden van geestelijke rust in een hectisch leven. Verder blijken achtereenvolgens bidden, omzien naar de naaste en Bijbel lezen de drie grootste christelijke activiteiten te zijn onder studenten.

Zingevingcomponenten

Naast zingevingbronnen wordt door Reker (2000) drie componenten van zingeving beschreven:

1. De cognitieve component

In dit cognitieve proces verlenen mensen betekenis aan hun leven of aan aspecten daarvan. Het gaat daarbij om het plaatsen van ervaringen in een groter, consistent geheel aan opvattingen over de eigen persoon en over mensen en de wereld daaromheen. Leijssen (2004) geeft aan dat het tegenwoordig aan de mens zelf is die zin te bedenken of te creëren.

2. De motivationele component

Hierbij gaat het om een gevoel van richting en ontwikkeling in het leven. Enerzijds geven mensen hun leven vorm op basis van hun zingeving, waarbij gevoelens horen van competentie, controle en zelfeffectiviteit. Anderzijds stemmen mensen hun zingeving af op de gegevenheden van zichzelf en de wereld om hen heen, waarbij acceptatie, compassie en loslaten een rol spelen (Westerhof, 2021). Deze factor omvat doelen die waarde hebben voor een persoon en is de drijvende kracht achter iemands daden. Deze waarden kunnen naast individuele behoeften ook bepaald worden door het geloofssysteem (Leijssen, 2004).

3. De affectieve component

Bij deze component gaat het om gevoelens van bijvoorbeeld geluk, tevredenheid of voldoening. Volgens Leijssen (2004) kunnen deze gevoelens gepaard gaan bij wie iemand is of wat iemand doet en wat men wil bereiken of verwacht van de toekomst.

Uit onderzoek blijkt dat cognitieve, motivationele en affectieve processen zowel onderscheiden kunnen worden als aan elkaar gerelateerd. Het is niet eenduidig te zeggen welke plaats de affectieve component heeft in dit verband. Zo kunnen de positieve emoties voortkomen uit de cognitieve en

motivationale component, maar ook op zichzelf ertoe bijdragen dat iemand meer zin in het leven ervaart (Leijssen, 2004; Westerhof, 2021).

2.2 Gedrag in beroepspraktijk

Hieronder wordt ingegaan op de wijze waarop er aandacht wordt gegeven aan zingeving in de beroepspraktijk en de onderliggende factoren die hier een rol in spelen.

Aandacht aan zingeving

Leijssen (2004) geeft een aantal voorbeelden van zingevingsproblemen die zich kunnen voordoen en manieren om hier aandacht aan te geven. Allereerst op het gebied van de zingevingbronnen. Een leven waarin één bepaalde zingevingbron alle aandacht krijgt, is kwetsbaar wanneer deze bron uiteindelijk wegvalt. Daarnaast kan volledige focus op één zingevingbron leiden tot negatieve vormen van gedrag. Ten tweede geeft Leijssen aan dat zingevingsproblemen kunnen samenhangen met de zingevingcomponenten. Bijvoorbeeld wanneer iemands wereldbeeld wordt geconfronteerd door andere wereldbeelden. Dit kan soms het geval zijn binnen religieuze kringen en betreft dan de cognitieve component van zingeving. Daarnaast kan een individu zingevingsproblemen ervaren wanneer motivationele aspecten wegvallen, zoals waarden en persoonlijke doelen. In dat geval wordt er geen nut of voldoening meer ervaren. Tenslotte kunnen personen in een vicieuze cirkel terechtkomen wanneer ze affectieve aspecten, zoals positieve emoties, vermijden en negatieve gevoelens versterkt worden.

Dergelijke zingevingsproblemen kunnen ondervangen worden. Leijssen (2004) geeft bijvoorbeeld aan dat er gebruik kan worden gemaakt van cognitief selecteren, zoals het bekende gezegde: *“het glas is half vol of half leeg.”* Daarnaast kan er gefocust worden op het positieve, waardoor in vervelende omstandigheden toch zin ervaren kan worden. Verder wordt ook het aanpassingsvermogen aan levensomstandigheden, het zorgdragen voor elkaar, het hebben van authentiek contact, tijd nemen voor rust en stilte en het investeren in goede keuzes genoemd als tegengif van zingevingsproblemen.

Onderliggende factoren

De factoren die aan dit gedrag met betrekking tot zingeving ten grondslag liggen kunnen vanuit verschillende invalshoeken worden bekeken. Vanuit de psychologie is veel onderzoek gedaan naar beweegredenen voor bepaald gedrag. Een bekend model is het ASE-model. Dit model beschrijft dat attitude, sociale norm en waargenomen gedragscontrole invloed hebben op de intentie die aan bepaald gedrag vooraf gaat (Dijkstra, Kuhlman & Kuhlman, 1988). De attitude houdt de evaluatie in van een concept, idee of persoon. Maar volgens het tripartite model van attitudes is hier ook een affectieve component aan verbonden. Deze component is ervoor verantwoordelijk dat er bij een thema meteen een gevoel wordt opgeroepen op basis van eerdere ervaringen, gevoelens en sentimenten (Akert, Aronson & Wilson, 2014). De sociale norm gaat over de vraag in hoeverre een persoon zich houdt aan de geldende normen die op dat moment van toepassing zijn. Tenslotte gaat de waargenomen gedragscontrole over de mate waarin iemand gelooft dat hij of zij in staat is het gedrag uit te voeren. Deze componenten samen vormen de intentie om bepaald gedrag uit te voeren. Buiten de intentie van het gedrag om spelen aanwezige barrières en vaardigheden nog een rol, die het gedrag alsnog kunnen afremmen.

Daarnaast is het verband tussen persoonlijke zingeving en het aandacht geven aan zingeving in de beroepspraktijk eerder op kwantitatieve wijze aangetoond. In een longitudinaal onderzoek werden onder verpleegkundestudenten factoren verkend die bijdragen aan de competentie van het geven van spirituele zorg. Hieruit bleek dat de perceptie op spiritualiteit en persoonlijke spiritualiteit

hieraan bijdragen (Giske, Jarvis, Koslander, Van Leeuwen, McSherry, Schep & Ross, 2018). Onder de persoonlijke spiritualiteit vielen spiritueel welzijn en spirituele betrokkenheid en -attitude. Ook uit een onderzoek van Vogel & Schep (2018) bleek dat persoonlijke zingeving van verpleegkundigen een belangrijke factor is die van invloed hierop is. Daarnaast blijkt de factor 'zelfbeoordeelde competentie' ook van belang te zijn. Deze twee factoren hielden significant verband met het aanbieden van spirituele zorg. Dit ondersteunt de invloed van attitude en waargenomen gedragscontrole op het aanbieden van spirituele zorg. Daarnaast hebben studenten aangegeven dat levensgebeurtenissen hierin van belang zijn, dat overeenkomt met eerder onderzoek. Dit kan betrekking hebben op de affectieve component van attitudes, dat zegt dat attitudes ook afhankelijk zijn van eerdere ervaringen en gevoelens die boven kunnen drijven.

Tenslotte kunnen er naast de individuele factoren ook maatschappelijke factoren van invloed zijn op het gedrag om aandacht aan zingeving te geven in de beroepspraktijk. Zo wordt door Kunnenman (zoals weergegeven in Van de Donk, Jonkers, Kranjee & Plum, 2006) aangegeven dat met name in de zorgsector en mensgerichte beroepen erg de nadruk wordt gelegd op individuele keuzevrijheid en het zo efficiënt mogelijk voldoen aan de eisen of verwachtingen van de zorgconsumenten. Volgens hem wordt daarmee elke verwijzing naar transcendente waarden, of religieuze, spirituele of humanistische hulpbronnen verbannen uit het werk van de zorgverlener maar gereduceerd tot een privéaangelegenheid. Morele waarden komen steeds meer op de achtergrond. Bovendien spreekt hij van een verwaaiing van zingevingstijlen, dat in combinatie met de levensbeschouwelijke individualisering ervoor zorgt dat onder cliënten weinig behoefte is aan geestelijke verzorging dat gebaseerd is op één enkel zingevingskader.

3. Methode

Dit onderzoek is kwalitatief van aard en sluit aan bij de definitie die Boeije en Bleijenbergh (2019) geven van de interpretatieve variant van kwalitatief onderzoek. Centraal staat het begrijpen van sociale verschijnselen in hun natuurlijke context met de nadruk op betekenissen, ervaringen en gezichtspunten.

3.1 Dataverzameling

In dit onderzoek zijn diepte-interviews afgenomen met een open karakter. Diepte-interviews bieden onderzoekers de mogelijkheid om over een sociaal verschijnsel te leren in de taal en vanuit de ervaringen van de participanten. Wanneer zowel de inhoud als het verloop van het interview flexibel is, is er sprake van een open of kwalitatief interview (Baarda, De Goede, Van der Hulst, 2012). Om de kwaliteit van de interviews te verhogen is er een interviewleidraad opgesteld met zes topics. Deze is weergegeven in bijlage 2. Ook zijn er enkele 'sensitizing concepts' vermeld; theoretische begrippen die de aandacht van de onderzoeker sturen in het open en vrije interview (Boeije & Bleijenbergh, 2019).

De interviews vonden digitaal plaats en bestonden uit twee onderdelen van drie kwartier met een korte pauze. In het eerste onderdeel werd de persoonlijke zingeving van studenten in kaart gebracht. In het tweede onderdeel werd de aandacht voor zingeving in de beroepspraktijk bevraagd en de onderliggende factoren die hierbij een rol spelen. Voorafgaand aan het interview zijn de gegevens van de participant genoteerd en is informatie over het onderzoek verstrekt. Zie hiervoor bijlage 1. Naast diepte-interviews is er door literatuuronderzoek in kaart gebracht wat de jongvolwassenheid kenmerkt en hoe zingeving in die levensfase terugkomt. Deze verdiepingsslag biedt een extra kader om de resultaten van de interviews te interpreteren. Er is gebruik gemaakt van 'bracketing', dat inhoudt dat het interview afzonderlijk van de literatuurstudie is verricht. Daarmee zijn de interviews zo open mogelijk benaderd en wordt de participant zo min mogelijk gestuurd (Boeije & Bleijenbergh, 2019).

3.1.1 Selectie van participanten

Om domein-overstijgende uitspraken te kunnen doen zijn er zes voltijdstudenten van de opleidingen HBO-V, Social Work of de Pabo als participant opgenomen in dit onderzoek. De populatie waar in dit onderzoeksrapport uitspraken over worden gedaan betreffen dan ook alle studenten aan Hogeschool Viaa die aan één van de drie bovengenoemde opleidingen studeren. Bij de werving van participanten is gebruik gemaakt van de opportunistische steekproeftrekking. Dit houdt in dat er participanten gezocht zijn die in eerste instantie makkelijk toegankelijk waren, binnen de verschillende opleidingen (Boeije & Bleijenbergh, 2019). De participanten hebben de mogelijkheid gehad zich vrijwillig aan te melden en daarnaast is er ook door de opdrachtgever gezocht naar participanten die hiertoe bereid waren. Er is een aantal criteria gehanteerd op basis waarvan participanten wel of niet deel konden nemen aan het onderzoek. Door deze exclusiecriteria te handhaven is ervoor gezorgd een zo divers mogelijke selectie van participanten samen te stellen. Dit binnen de groep voltijdstudenten die zingeving niet als primair doel in hun studie behandelen en daarnaast in staat zijn volgens de onderzoeksmethode deel te nemen aan het onderzoek. Een student werd uitgesloten als mogelijke participant wanneer hij of zij:

- Een (onderdeel van een) opleiding volgde dat zingeving als primair doel heeft. Dit betreft de opleiding Theologie en de minor HBO-V-minor *'Verpleegkundige aandachtsvelder'*;
- Niet in staat was in het Nederlands een duidelijk verhaal te vertellen
- Geen ervaring had in de beroepspraktijk;
- Op dat moment een deeltijdstudie volgde.

3.1.2 Onderdeel 1 - Persoonlijke zingeving

In het eerste onderdeel van de diepte-interviews is gebruik gemaakt van storytelling, een specifieke methode van diepte-interviews. Hierbij werden studenten uitgenodigd verhalen te vertellen over zingeving in hun persoonlijke leven. Tesselaar en Scheringa (2008) definiëren een verhaal als een keten van gebeurtenissen die door de verteller met elkaar in verband worden gebracht, authentiek zijn en de waarheid van de verteller duidelijk weergeven. Volgens hen is storytelling een geschikte methode om informatie op tafel te krijgen over abstracte thema's zoals zingeving. Het geeft veel ruimte voor de persoonlijke beleving van de participant en de emoties die daarbij naar boven komen. Tijdens de interviews is er extra aandacht geweest voor deze emoties omdat deze volgens Frijda (2005) toegang kunnen geven tot iemands zingeving bij de beschrijving van gebeurtenissen. Ook tijdens een onderzoek van Versteegh (2011) bleek dat emoties een goede toegang bieden tot iemands zingeving en hoe degene met morele vragen omgaat. Daarnaast is voor deze methodiek gekozen omdat deze aansluit bij de narratieve psychologie en deze stroming volgens Westerhof (2021) intrinsiek verbonden is met zingeving. Door verhalen brengen mensen verleden, heden en toekomst steeds opnieuw met elkaar in verband en worden specifieke gebeurtenissen en algemenere waarden aan elkaar gekoppeld. Er wordt eenheid en een richting aan een verhaal verleend, ofwel zin. Door hierop te reflecteren kan richting en betekenis herkend worden. Ook Tesselaar en Scheringa (2008) omschrijven het proces waarin mensen alle indrukken, beelden, emoties en ervaringen ordenen, context geven en in verband brengen met het verleden als een zingevingproces.

Dit onderdeel bestond uit drie topics. Het eerste topic betrof alledaagse zingeving en het tweede topic existentiële zingeving. Dit onderscheid is gemaakt om aan te sluiten bij de student die enerzijds onderdeel is van een christelijke studieomgeving, maar anderzijds in een niet-confessionele beroepspraktijk werkzaam kan zijn. Vervolgens is binnen het derde topic gevraagd aan de participanten in een verhaal de rol van zingeving in hun leven te beschrijven, om vanuit het perspectief van de narratieve psychologie zingeving te kunnen herkennen. Per topic zijn enkele inleidende vragen gesteld dat een kader verschaftte waarbinnen de verhalen gemakkelijker geplaatst konden worden. Bovendien wordt hiermee een narratief klimaat geschapen, dat volgens Tesselaar en Scheringa (2008) gemakkelijker verhalen van de participanten oproept.

3.1.3 Onderdeel 2 - Zingeving in de beroepspraktijk

In het tweede onderdeel nam het diepte-interview de vorm aan van een semi- of half gestructureerd interview. Hierbij liggen de vragen nog niet volledig vast, maar de topics wel (Boeije & Bleijenbergh, 2019). Dit onderdeel bestond wederom uit drie topics: 'zinggeving in de beroepspraktijk'; 'aandacht aan zingeving' en 'onderliggende factoren'. Bij dit laatste topic is specifiek doorgevraagd welke rol de persoonlijke zingeving hierin speelt.

3.2. Analyse

Alle interviews zijn online afgenomen bij de participanten en opgenomen dat volgens Baarda et al. (2012) bijdraagt aan de betrouwbaarheid en validiteit ervan. Vervolgens zijn alle interviews getranscribeerd. Deze transcripten zijn systematisch geanalyseerd door middel van de drie stappen van inductief coderen die door Boeije en Bleijenbergh (2019) is beschreven:

Allereerst is er open gecodeerd. Hierbij is de tekst doorlopen en elk fragment gelabeld met een code. Er is voor gekozen de tekstfragmenten per topic te ordenen. Op die manier is met zekerheid te zeggen welke informatie door een participant in het kader van welk topic is genoemd. Vervolgens is er axiaal gecodeerd, waarbij eerst codes samengevoegd zijn die min of meer dezelfde betekenis hadden. Samenhangende codes zijn ondergebracht in categorieën of axiale codes. In onderdeel 1 zijn

deze axiale codes voornamelijk gebaseerd op de inzichten uit de literatuur en in onderdeel 2 vooral op basis van de diepte-interviews zelf. Tenslotte is er selectief gecodeerd, dat betekent dat codes binnen dezelfde categorie op een hoger abstractieniveau met elkaar zijn vergeleken. Hierdoor werd het mogelijk bepaalde patronen te herkennen. Er is voor gekozen over het gehele interview deze methode van analyse te gebruiken en niet de verhalen-analyse zoals deze wordt beschreven door Tesselaar en Scheringa (2008). Storytelling is dus enkel als methodiek gebruikt.

Er is gecodeerd aan de hand van de zingevingservaringen van de participanten. Door deze ervaringen te onderscheiden kan Hogeschool Viaa de aanbevelingen concreter en gericht in de praktijk brengen dan dat er bijvoorbeeld gecodeerd zou zijn op gevoelens en beleving. Om deze reden is tijdens de analyse deelvraag 1 gewijzigd van “hoe beleven (...)” naar “hoe ervaren (...)”. Vanwege het iteratieve proces van kwalitatief onderzoek is dit een gebruikelijk handeling (Bleijenbergh, 2013). Verder is er tijdens de analyse voor gekozen de tekstfragmenten te coderen op de bron waaruit de participant uiteindelijk zin uit haalde. Dit omdat bleek dat participanten ter plekke redeneerden waar zingeving aan ontleend werd en verschillende aspecten noemden die hieraan bijdroegen. Binnen het derde topic is gecodeerd op de wendingen die in het verhaal van de participant naar voren kwamen. De gebruikte codes zijn in het resultatenhoofdstuk in een codeboom weergegeven.

Om de kwaliteit van het onderzoek te verhogen tijdens de analyse theoretische- en reflectieve memo's geschreven. Het gebruik van memo's wordt door Boeije en Bleijenbergh (2019) beschreven als het scharnier tussen denken en doen van de onderzoeker. Het toepassen van zelfreflectie door het gebruik van reflectieve memo's vergroot de validiteit van het onderzoek (Bleijenbergh, 2013). Van één afgenomen interview met een HBO-V-student is de opname verloren gegaan. Eén gedeelte uit onderdeel 1 van het interview is teruggevonden. Deze tekstfragmenten zijn alsnog getranscribeerd en meegenomen in de analyse. Daarnaast zijn er tijdens het interview globale herinneringen van de onderzoeker op memo's genoteerd. Deze zijn soms meegenomen bij de beschrijving van de resultaten. Deze informatie is nooit op zichzelf gebruikt en dient enkel ter ondersteuning van een bevinding. Wanneer dat het geval is, wordt dat in het resultatenhoofdstuk vermeld met “(memo)”.

3.3 Ethische aspecten

Tijdens het onderzoek is er nauwkeurig gelet op een aantal ethische aspecten. Twee richtlijnen van ethiek in kwalitatief onderzoek werden gevolgd die door Boeije en Bleijenbergh (2019) beschreven zijn.

1. Informed consent

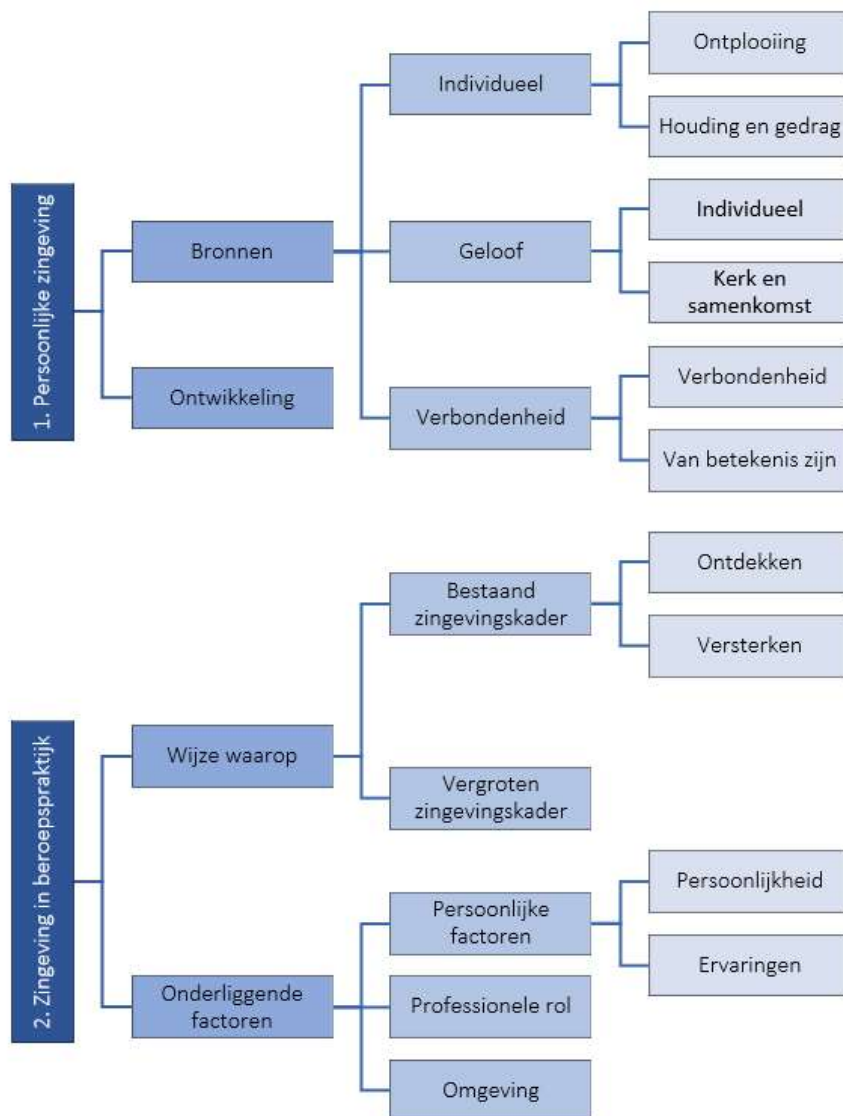
Voorafgaand aan het interview is alle achtergrondinformatie van het onderzoek meegedeeld aan de participanten en is er de gelegenheid geweest voor vragen. Ook is het gebruik van de gegevens en resultaten verteld en is er de mogelijkheid geboden het interview altijd te onderbreken of te stoppen. Na het verstrekken van deze informatie is nadrukkelijk toestemming gevraagd voor deelname.

2. Privacy

Daarnaast is aangegeven dat de privacy gewaarborgd wordt door onbevoegden geen toestemming te geven tot de informatie en hier vertrouwelijk mee om te gaan. Tevens is gezorgd dat de identiteit van de participanten op geen enkele manier te herleiden is en is elke vorm van contact verwijderd.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van onderdeel 1 ‘Persoonlijke zingeving’ en onderdeel 2 ‘Zingeving in de beroepspraktijk’ achtereenvolgens beschreven. Onder de participanten bevonden zich twee HBO-V-studenten, twee Social Work-studenten en één Pabo-student. Allemaal hebben ze een leeftijd tussen de 20 en 25 jaar en zijn ze verbonden met een kerkgenootschap, variërend tussen gereformeerde kerken en de Protestantse Kerk Nederland. De onderstaande codeboom geeft inzicht in de wijze waarop er gecodeerd is en de resultaten verwerkt zijn. Er zijn voornamelijk inductieve codes gebruikt. Tevens vormt deze indeling de opbouw van dit hoofdstuk.

Figuur 4.1. Codeboom

4.1 Persoonlijke zingeving

Vrijwel alle geïnterviewde studenten geven aan zingeving te ervaren in het alledaagse leven, waarvan een aantal ook in meer existentiële zaken zoals religie, ethiek en levensvragen. Studenten gebruikten verschillende termen om zingeving te duiden. Zo werd er veel gesproken over nut, een doel, betekenis, en waarvoor je uit bed komt. Maar ook over meer affectieve aspecten als blijheid, geluk en tevredenheid in situaties met een gevoel van zekerheid en rust. Participanten zeggen op veel terreinen zingeving te ervaren. *“Elk moment is zinvol toch?”* De verhalen van de geïnterviewde studenten over hun persoonlijke zingevingservaringen hadden vooral betrekking op individualiteit, geloof en verbondenheid. Daarnaast zijn er enkele ontwikkelingen naar voren gekomen in de ervaring van zingeving tijdens iemands leven.

Individualiteit

Houding en gedrag

Enkele participanten gaven aan zingeving te linken met moraal en ethiek. Ook het genieten van de kleine dingen, zoals de zon, een wandelingetje, koffie drinken, familie en vrienden of het uitkijken naar iets, werd genoemd. Door te focussen op het positieve wordt zingeving ervaren, bijvoorbeeld in situaties van tegenslag. De participanten ervaren hierbij positieve emoties als blijheid, geluk en tevredenheid. Hetzelfde geldt voor het eigen welzijn waarbij participanten aangeven gezondheid, ritme en vooral rust belangrijk te vinden. Een HBO-V-student vertelde weleens de auto aan de kant van de weg te zetten voor een wandeling in de natuur om de dag even te laten bezinken, te ‘aarden’ en de rust van de omgeving op zich in te laten werken. Ook een Social Work-student gaf aan zich aangetrokken te voelen tot rust en erg te genieten van bijvoorbeeld een weekend alleen weg. *“gewoon echt rust, echt tijd voor jezelf.”* Anderzijds wordt ook door enkele participanten het belang van bezig zijn, nut te ervaren en resultaat te boeken aangegeven. Zingeving wordt daarbij ervaren bij ‘gewone’ dingen als school, werk etc. Niets doen wordt door enkele respondenten als nutteloos beschreven, soms door dezelfde participanten die aangeven zin te halen uit het genieten en het niet per se moeten van iets. Wanneer de participanten wel stil worden gezet geven zij daarbij aan ook negatieve emoties te ervaren als onrust, stress en een ongelukkig gevoel.

Ontplooiing

Verschillende participanten vertelden momenten waarop ze zich hebben ontplooid en daar zingeving aan ontleenden. Enkele daarvan geven aan op een gegeven moment, rond zestienjarige leeftijd, zelfstandig te gaan nadenken over thema’s in plaats van bijvoorbeeld mee te liften op de ouders. Dit kan gaan over allerlei keuzes als kerk, geloof of studiekeuze. Eén HBO-V-student gaf erbij aan veel gehad te hebben aan de cursus ‘Geloof en identiteit’, die door Hogeschool Viaa werd aangeboden. *“het sloot ook aan bij hoe ik zelf dingen beleef als het over zingeving, spirituele normen en waarden gaat.”* Ook een andere participant vertelde door veel bijbel te lezen haar identiteit verder gevormd te hebben. Na een periode van weerstand over positie van vrouwen in de bijbel, ervoer zij het als een positieve ontdekking wie zij in het licht van de bijbel mocht zijn en is veel bezig met haar toekomst. Tevens gaf ook een HBO-V-student aan zin te halen uit haar eigen identiteitsontwikkeling (memo). Weer een andere participant gaf aan open te staan voor een kloosterervaring als zoektocht naar jezelf. Ook het leren wordt als zinvol ervaren. Zo geeft een participant aan, door middel van veel voorbeelden waarin zij zichzelf overtrof, heel leergierig te zijn. Zij vertelde zich bij een reis opgegeven te hebben als contactpersoon, terwijl ze dat erg spannend vond. Door deze uitdaging aan te gaan, heeft zij het gevoel toch meer uit die reis gehaald te hebben en heeft ze meerdere kanten van zichzelf ontdekt.

Geloof

Individueel

Door meerdere participanten wordt benoemd dat ze regelmatig bidden of de bijbel lezen. Vaak in de privésfeer, maar één participant geeft ook aan op het werk soms schietgebedjes te doen en hoopt op die manier in haar werk een instrument in Gods hand te zijn. De bijbel geeft volgens haar richting en antwoorden op voor haar belangrijke levensvragen, zoals waarom wij hier op deze wereld zijn. Dit wordt ook door de Pabo-student aangegeven die probeert door de bijbel Jezus te volgen. *“Ik wil in zijn voetstappen gaan.”* Verschillende participanten geven aan steeds meer besef te krijgen van de gebrokenheid van deze wereld en hoop te ervaren naar een beter hiernamaals. Hierbij zeggen de participanten meer te genieten en dankbaar te zijn voor wat de wereld nu biedt. Eén participant gaf aan deze hoop tegenover vervelende situaties te zetten, waardoor het kracht en rust geeft om door te gaan.

Daarnaast geven meerdere participanten voorbeelden waarin de aanwezigheid van God ervaren werd. Zo vertelde een geïnterviewde student een verhaal over haar examenreis naar Parijs. Zij voelde daar ‘iets’ tegenstrijdigs met haar eigen gevoel, dat zei terug te gaan naar het hotel. Later bleek dat zij daardoor behouden is voor één van de aanslagen in Parijs. Deze gebeurtenis ervoer zij als erg bijzonder. Enkele participanten geven aan Gods aanwezigheid vooral te hebben ervaren in moeilijke omstandigheden, zoals een burn-out. Door één participant wordt de aanwezigheid van God, die hij ervoer nadat hij een stuk uit de bijbel had gelezen, beschreven als een windvlaag. Door deze tekst beseftte hij dat God bestond en voorzag in wat hij nodig had. Weer een andere participant die een Bijbeltekst naar haar moeder op het werk gestuurd had, beschreef het als ‘geen toeval’ toen deze tekst precies de kracht gaf aan haar moeder die zij nodig had.

Deze ervaringen worden met emotie verteld. Enkele participanten geven aan dat deze Godservaringen voor hen een bevestiging gaven dat je de goede kant op stuurt, bijvoorbeeld ook op het gebied van studiekeuze. De participanten geven aan wisselend zin te ervaren uit deze geloofservaringen. Eén student onderstreept dat door aan te geven het lastig te vinden op verstand te geloven en daardoor afhankelijk is van gevoelsmatige ervaringen.

Kerk en samenkomst

Een meerderheid van de participanten geven aan slechte ervaringen en een afkeer te hebben gehad van de kerk. Vaak ging dit over een cultuur waarin er niet altijd respectvol werd omgegaan met mensen en er de focus lag op regels. Eén participant zegt hierbij: *“Dat draagt voor mij niet bij aan een stukje welzijn.”* Meerdere participanten geven in verschillende bewoordingen aan dat een ‘vrijere’ kerk de voorkeur verdient. Toch wordt ook aangegeven de kerk zingevend te vinden. Bijvoorbeeld vanwege de ruimte voor gevoel, ervaring en muziek of dat het een houvast biedt om je geloof levend te houden. Zo geeft een participant bijvoorbeeld aan niet zoveel te hebben met de mensen zelf, maar dat het samenzijn wel bijdraagt aan het ervaren van inspirerende momenten. Ook een HBO-V-student vertelde dat het christelijke muziekevenement ‘Opwekking’ veel met haar geloofsleven gedaan heeft (memo). Daarnaast geven enkele participanten aan zich graag samen met anderen te verdiepen in geloof en de bijbel. Eén van deze participanten geeft als beweegreden aan het samenzijn met andere gelovigen of de kerk te missen.

Verbondenheid

Gevoel van verbondenheid

Zin halen uit een gevoel van verbondenheid komt bij twee participanten terug in het idee onderdeel te zijn van de wereld en het milieu. Eén participant vertelde zich bijvoorbeeld betrokken te voelen bij het conflict tussen Israël en Palestina, waarin mensen zich vijandig jegens elkaar gedragen. Ook gaf hij aan bij te willen dragen aan het grotere geheel. *“Als iedereen iets kleins doet, dan is het al een heel grote beweging.”* Een andere participant vertelde zich in het kader van een schoolopdracht te verdiepen in de kledingindustrie en de slechte werkomstandigheden. Zij geeft aan daar verantwoorde keuzes in te maken bij haar kledingaankopen, of een kledingruil te organiseren.

Daarnaast wordt het door veel participanten als zingevend ervaren verbonden en in contact te zijn met mensen in de omgeving. Vooral wanneer deze gesprekken persoonlijk en diepgaand zijn. De Pabo-student vertelde bijvoorbeeld op zijn werk weleens diepe gesprekken te hebben met collega's over zijn leven als christen en de keuzes die hij daarin maakt. *“Het gaat niet echt om de informatie maar meer de band die je dan creëert.”* Verder geven enkele participanten aan het delen van ervaringen, herkenning en een gevoel van niet alleen te staan belangrijk te vinden. Eén participant voegt hieraan toe empathie zo belangrijk te vinden, omdat er anders geen emoties gedeeld kunnen worden. Dit gevoel van herkenning komt ook naar voren in de verhalen die enkele participanten vertelden uit hun middelbare schooltijd. Zij geven allebei aan destijds erg gefocust te zijn op prestaties en ervoeren daardoor veel stress. Het kunnen delen van deze emoties is volgens hen erg van belang.

Een andere participant vertelde een sterk gevoel van verbondenheid te ervaren toen zij meedeed een lange fietstocht om een bedrag op te halen voor ALS. Zij geeft aan het samen ondernemen van zo'n groepsactie heel waardevol te vinden. Ook toen zij deze actie voorin de kerk toelichtte en betrokkenheid van andere mensen uit de kerk voelde, kwam dit gevoel op. Nieuwe mensen leren kennen en de diversiteit aan mensen speelt hierin ook een rol. Ook enkele andere participanten geven dit aan. Zo vertelde een andere participant dat zij veel waarde hechtte aan het ontmoeten en leren van onbekenden, toen zij meedraaide bij een basiscursus over het christelijk geloof, de Alpha-cursus. Ook voor het creëren van banden is het van belang gesprekken te voeren met mensen die je niet kent, vertelde een derde participant. *“Je bent toch samen op deze wereld, niet alleen.”*

Van betekenis zijn

Verder gaven de participanten aan het van waarde te vinden iets te doen dat nut heeft voor anderen. Een Pabo-student noemde bij zijn beschrijving van zingeving: *“Is het iets voor iemand waard dat jij iets vertelt of doet?”* Hij vertelde zelf graag nieuwe dingen aan de kinderen in zijn klas te willen leren en daarbij zo goed mogelijk aan te sluiten bij de interesses van de kinderen. Het afstemmen op iemand anders en het bijdragen aan iemands welzijn of omstandigheden wordt door meer participanten belangrijk gevonden. Zo geeft één participant aan een positieve herinnering te hebben aan het moment dat zij naar een andere school ging waar meer ruimte was voor persoonlijke aandacht. Een andere participant gaf aan het als zinvol te ervaren toen zij van betekenis was voor een stagiaire op haar werk. Toen zij merkte dat deze stagiaire weinig begeleiding kreeg gaf zij extra aandacht aan haar. Toen de stagiaire liet merken dat zij van betekenis voor haar was, ervoer zij daarvan een blij gevoel. Ook andere participanten geven aan zin te ervaren op het moment dat de hulpbehoevende zijn waardering expliciet uitspreekt. Zo vertelde één participant dat ervaren te hebben toen zij door een hulpbehoevende bedankt werd na een heftige crisisbeoordeling op haar werk. Hierdoor voelde zij zich nuttig.

Ontwikkelingen van zingeving

Een aantal participanten geven aan vooral vroeger zin te halen uit resultaten of een productieve houding, bijvoorbeeld op school. Eén participant sprak vroeger van criteria voor zingeving. Sommige participanten hadden destijds het gevoel overvraagd te worden en ervoeren overspannenheid. Meerdere participanten zeggen in de huidige situatie vooral zin te halen uit ontspanning en te genieten van het proces in plaats van het resultaat. Tevens geven ze aan meer te genieten en beschrijven zichzelf als socialer. Enkele participanten zeggen bij deze ontwikkeling hulp van anderen nodig te hebben gehad.

Daarnaast geven een aantal participanten aan vroeger een afkeer te hebben gehad van geloof en kerk door een conventionele manier van geloven en de focus op het moeten van dingen. Zij beschrijven, door persoonlijke ervaringen met God gedurende hun leven, weer meer zingeving te ervaren in het geloof.

Tenslotte zeggen enkele participanten vroeger meer zwart/wit te denken en dat dit rond het zestiende levensjaar is verschoven naar het denken vanuit een geheel en het abstracte. Het zwart/wit denken wordt door HBO-V-student letterlijk zo genoemd (memo). Een andere participant vertelt deze ontwikkeling te hebben ervaren doordat hij op een gegeven moment eigen keuzes maakte in plaats van die van zijn ouders. Hij zegt er toen achter gekomen te zijn dat niets vanzelfsprekend goed of fout is. Meer verantwoordelijkheid te voelen in plaats van focus op jezelf is bij meerdere participanten naar voren gekomen. Zo zegt de participant die zich betrokken voelt bij conflicten als tussen Israël en Palestina, dat meer te ervaren dan vroeger. Ook de participant die zich bekommerde om een stagiaire op haar werk geeft aan daar vroeger minder verantwoordelijkheid in te voelen.

4.2 Zingeving in de beroepspraktijk

In de interviews zijn twee manieren van aandacht geven aan zingeving naar voren gekomen. Ten eerste wordt, met uitzondering van de Pabo-student, op zoek gegaan naar het zingevingskader van de cliënt. Deze wordt vervolgens versterkt door aspecten hiervan aandacht te geven. Ten tweede wordt geprobeerd het bestaande zingevingskader te vergroten.

Aandacht aan bestaand zingevingskader

Ontdekken

De participanten geven aan het zingevingskader van de cliënt voornamelijk te ontdekken door veel vragen te stellen over betekenisvolle gebeurtenissen en ervaringen of waar de cliënten energie of vreugde uit halen. Voorbeelden van zingevingbronnen zijn dan bijvoorbeeld een kerkgemeenschap of familie. Eén participant zegt bijvoorbeeld: *“Ik vraag het niet letterlijk, maar door gesprek probeer ik daar wel achter te komen.”* Enkele participanten geven aan wanneer zo’n gesprek voor de cliënt lastig is, zelf zo breed mogelijk te kijken naar mogelijke zingevingbronnen of bijvoorbeeld te vragen naar wat men vroeger belangrijk vond.

Enkele participanten zeggen soms zelf dingen te signaleren die van betekenis zijn voor de cliënt. Bijvoorbeeld familiefoto’s aan de wand of een bijbel op het nachtkastje. Eén participant zei daar dan aandacht voor te hebben door te zeggen: *“Mooie tekst, is dat bemoedigend voor u?”*. Ook geven enkele participanten aan soms hun onderbuikgevoel te volgen dat achter het gedrag van de cliënt een zingevingbehoefte schuilgaat. Een HBO-V-student geeft een voorbeeld waarin hij in contact was met een man die voor het eerst in het ziekenhuis kwam: *“Ik vraag altijd door naar de zingeving, omdat ik in mijn achterhoofd heb dat door negatieve ervaringen cliënten kunnen gaan nadenken over*

het leven en dan bespreek ik zingevingsvragen met degene.” Wel geeft hij aan enkel naar zingeving op zoek te gaan als hij lichte signalen ontvangt.

Versterken

Meerdere participanten zeggen de cliënten vervolgens te willen ondersteunen in hun zingeving. Bijvoorbeeld door de zingevingbronnen extra aan te moedigen of hun zingevingsvragen te bespreken. Zo heeft één participant via een organisatie een ‘maatje’ gekoppeld aan een cliënt, die aangaf dat sociaal contact voor haar belangrijk is. Wel zeggen de participanten wat terughoudender te zijn om over geloof te spreken. Eén participant zegt bijvoorbeeld weleens iets christelijks te zien op de kamer van de cliënt, maar daar dan niet diep op in te gaan. Zij zegt in dat geval alleen: *“Hé, ik ben er ook één.”* Een andere participant geeft ook aan, wanneer er bijvoorbeeld wordt gevraagd naar haar kruis-kettinkje, soms zeer beperkt iets te delen over haar geloof maar dit nooit zelf aan te moedigen.

Participanten geven ook aan ruimte te willen bieden aan cliënten om te spreken over hun emoties; hen het gevoel te geven dat deze er mogen zijn en dat de cliënt niet alleen staat. Eén participant geeft bijvoorbeeld aan echt aandacht te willen geven aan gevoelens van boosheid en ‘waarom-ik-gevoelens’ bij een cliënt die met rouwverwerking te maken had. Een andere participant vertelde met een man van negentig een gesprek gevoerd te hebben over zijn leven en de naderende dood. Deze cliënt legde zich erbij neer dat zijn leven op deze afdeling op zou houden. Door een gesprek met de participant kreeg hij weer een stuk levensvreugde terug. De participant ervoer dit gesprek als erg waardevol en focuste zich daarna op bronnen van zingeving voor deze cliënt, *“Dan laat hij me alle kinderen zien en de foto’s.”* Een andere participant zei: *“aandacht hebben voor de persoon is daarin voor mij heel erg de zin van het zorg verlenen.”* Zij werkte met cliënten met functieverlies en kon door middel van een persoonlijke poster naast haar bed toch contactmomentjes creëren. *“Daar is zingeving in zijn kleinste zin wel te zien.”*

Tenslotte geven meerdere participanten aan tegemoet te komen aan iemands zingeving behoeftte wanneer de cliënt dit letterlijk vraagt. Zo vertelde één HBO-V-student dat hij een geestelijk verzorger had gebeld, nadat door de cliënt gevraagd werd of iemand met hem kon bidden. Dezelfde participant zegt weleens een Bijbels dagboekje te hebben gelezen met de cliënt, omdat diegene dat erg belangrijk vond. Op die manier wordt er praktisch tegemoetgekomen aan een zingeving behoeftte. Een andere HBO-V-student gaf aan aandacht te geven aan zingevingsvragen toen een cliënt hierin vastliep door degene door te verwijzen naar een geestelijk verzorger en dit gesprek achteraf terug te koppelen.

Vergroten van het zingevingskader

Enkele participanten noemen voorbeelden waarin zij aandacht geven aan zingeving buiten het bestaande zingevingskader om. Zo vertelde de Pabo-student in de klas ‘zingeving’ en ‘moraal’ letterlijk te bespreken. Hij vertelt in groep 7 en 8 wat iets praktisch betekent in het leven van een kind, bijvoorbeeld wanneer het gaat over de kruisiging van Jezus. *“Dan zie je ze echt denken van: waarom zou je je leven geven voor iemand anders?”* Een HBO-V-student geeft aan juist meer impliciet over de bronnen van zingeving te spreken: *“We bespreken het vooral op de onderwerpen die iets te maken kunnen hebben met zingeving. Dus meer werk, thema of dagbesteding of iets in die trant. En niet per sé zingeving.”*

Daarnaast geven meerdere HBO-V- en Social Work-studenten aan bepaalde zingevingbronnen aan te moedigen bij de cliënt die door henzelf als zinvol ervaren worden, bijvoorbeeld rust nemen, sociale contacten, of genieten van de kleine dingen. Zo vertelde één participant een cliënt erop te

wijzen tijdens een schilderactiviteit dat de waarde in het schilderen zelf zat en niet in het resultaat; een besef waar ze vroeger zelf zin uit haalde. Daarnaast geven participanten aan de cliënt te stimuleren doelen te stellen, positief te denken of het nut van iets te benoemen. Eén participant vertelde bijvoorbeeld over een groep cliënten die volgens haar in een negatieve spiraal zaten en er tegenop zagen op kamers te gaan. Zij geeft aan zingeving te stimuleren door hen het nut van op kamers gaan te laten zeggen en zegt vervolgens: *“Positief bekrachtigen en die spiraal doorbreken.”* De Pabo-student geeft aan dat het nut bespreken ook naar voren komt in het uitpraten van een ruzie op school: *“En daarom denk ik dat daarin zingeving terugkomt, dat je vraagt: ‘waarom heeft dit nu precies zin?’”* Volgens hem levert dit naast de bijbel- en burgerschapslessen korte reflectiemomentjes op voor de kinderen.

4.3 Onderliggende factoren

De factoren die onderliggend zijn aan het gedrag van de participanten zijn opgedeeld in persoonlijke factoren, factoren omtrent de professionele rol en omgevingsfactoren.

Persoonlijke factoren

Algemeen

Allereerst geven meerdere participanten aan het belang in te zien van zingeving en hun persoonlijkheid daarin mee te nemen. Zo zegt één participant: *“De Viaa heeft mij daar wel heel erg de ogen voor geopend.”* Ook de Pabo-student vertelt dat hij het fijn vindt om over zingeving te spreken: *“De kinderen weten dat ook en zeggen ook altijd dat ik te lang daarover praat, want rekenen moet beginnen.”* Ook de manier waarop hij in zijn lessen zingeving terug laat komen, is bepaald door zijn persoonlijkheid, dat hij beschrijft als praktisch en gericht op verbinding. Een andere HBO-V-student zeg het belang juist niet altijd in te zien, waardoor zingeving er snel bij inschiet: *“Ik voel die urgentie gewoon niet altijd om het dan daarover te hebben.”* Verder benadrukt een Social Work-student het belang van het durven stellen van bepaalde vragen. Bijvoorbeeld bij haar gesprek over de dood met een cliënt. Een andere participant geeft juist aan dat haar persoonlijkheid niet bijdraagt aan het aandacht geven aan zingeving, omdat ze zichzelf als een doener bestempelt en daardoor naar eigen zeggen minder snel iemands zingeving behoeft aanvoelt.

Ervaringen

Vrijwel alle participanten geven aan dat hun ervaringen met eigen zingeving bronnen een belangrijke rol spelen. Deze bronnen worden bij de cliënten aangemoedigd, zoals actief zijn, sociale contacten, genieten, welzijn etc. Een participant zegt bijvoorbeeld nadat zij aan cliënt heeft aangemoedigd rust te nemen: *“Dat komt denk ik wel uit mijn eigen zingeving.”* De Pabo-student geeft aan door ervaringen met de kerk en het verlies van naasten ethiek, moraal en dankbaarheid belangrijk is gaan vinden en zegt: *“Dat het ook mijn plicht is om het door te vertellen.”* Ook een Social Work-student vertelde zo graag de bijbel als zingeving bron aan te willen aanmoedigen maar daarbij helaas belemmert te worden door de professionele rol. De participanten zijn van mening dat herkenning van ervaringen een belangrijke factor is. Zo geeft een Social Work-student aan extra goed over het geloof te kunnen praten, omdat zij zelf ook daar zin uit heeft gehaald. Ook herkent zij de behoefte van de cliënt aan ritme en structuur uit haar eigen burn-outperiode. *“Omdat ik zelf weet hoe dat dan is.”* Het geven van herkenning, begrip en ruimte laten voor emoties wordt door de participanten aan de cliënten gegund op basis van hun eigen ervaringen hierin tijdens moeilijke periodes: *“Dat komt denk ik wel een beetje terug bij mijn zingeving dat ik dat dus wel miste toen om het idee te hebben van ‘oh ja, anderen hebben dit ook.’”*

Professionele rol

Door meerdere participanten wordt aangegeven dat het aandacht geven aan zingeving wordt belemmerd door de professionele rol. HBO-V- en Social Work studenten geven allemaal aan daarin de behoefte van de cliënt centraal te stellen en gemotiveerd te zijn deze zo goed mogelijk in te vullen. Participanten geven aan geen cliënten te kunnen dwingen om zingeving te bespreken en wanneer dit wel gebeurd zijn kleine signalen of een onderbuikgevoel een belangrijke factor. Ondanks dit bewustzijn van zingevingsvragen bij de cliënten blijven participanten het belangrijk vinden dat de cliënt dit zelf aangeeft. *“Ik kan wel bedenken: ‘oh, dit is zingeving voor jou want’, maar ze moeten mij het zelf vertellen.”* Ook geven enkele participanten aan het in moeilijke omstandigheden niet altijd passend te vinden zelf over bronnen van zingeving te spreken.

Voornamelijk bij het geloof wordt een terughoudendheid ervaren, vanwege de persoonlijke beleving daarvan. Eén participant geeft aan wanneer er bijvoorbeeld een bijbel op het nachtkastje ligt, zij niet in kan schatten of daar ook behoefte aan is. *“Dan wil ik niet het idee hebben dat ik beetje het evangelie zit te verkondigen. (...) dan vind ik het niet mijn plaats als professional om daar dan over te spreken.”* Een andere participant geeft ook aan haar geloof enkel te delen als daar aanleiding voor is. Twee HBO-V-studenten geven aan dat de geestelijk verzorger beter in staat is tegemoet te komen aan de zingeving behoeft van de cliënt op geloofsgebied. Eén participant zei: *“Je komt een patiëntenkamer binnen en iemand vraagt uiteindelijk na 10 minuten praten: ‘Is er iemand die met mij kan bidden?’ Dan vind ik het gek dat dan een verpleegkundige kan denken: ‘met diegene word ik bedoeld.’”* Hij benadrukte voorzichtig en professioneel te blijven.

Omgeving

Meerdere participanten geven aan dat zij te weinig bewust (gemaakt) zijn van hun gedrag met betrekking tot zingeving en het belang ervan. *“Ik weet dat het kan helpen vanuit mijn eigen zingeving, maar ik heb mij nooit afgevraagd of het goed is wat ik doe qua zingeving.”* Beide Social Work-studenten geven aan dat bewustwording belangrijk is, omdat zij de neiging hebben zingeving te vergeten. Eén van hen twijfelt hoeveel aandacht dit heeft gekregen bij de opleiding en zegt dat dit interview haar hielp meer bewust te zijn van zingeving. Ook handvatten en methodiek worden genoemd als goede hulpmiddelen om van zingeving bewust te zijn: *“Ik denk dat de methodiek ook wel heel erg uitmaakt of daar ook de nadruk op ligt op zingeving.”* Eén participant zegt methodiek ook helpend te vinden in het geval van weerstand in bijvoorbeeld je team: *“(...) dat ik dan wel weet waar ik op terug kan vallen.”*

Verder geven enkele participanten aan niet graag af te willen wijken van hun bestaande takenpakket: *“Ik ben daar als verpleegkundige denk ik dan, en ik kom daar niet voor andere dingen.”* Een gebrek aan tijd wordt door meerdere participanten genoemd. Daarnaast geven verschillende participanten enkele voorbeelden van praktische belemmeringen. Bijvoorbeeld functieverlies bij een cliënt of wanneer een cliënt een te directe zorgvraag heeft. Een andere participant gaf aan enkel zingeving bronnen aandacht te geven en niet letterlijk het woord zingeving te laten vallen, omdat dat volgens haar een negatieve sfeer oproept wanneer je daar continu op ingaat. *“Dan kom je alleen maar op het punt uit van: ‘ja, ’t heeft allemaal geen zin en probeer er maar wat van te maken.’”*

5. Conclusie

Dit hoofdstuk brengt alle resultaten samen tot een antwoord op de hoofdvraag. Eerst wordt antwoord gegeven op de deelvragen die de bouwstenen vormen voor de eindconclusie.

1. Hoe ervaren studenten hun persoonlijke zingeving?

Studenten duiden en ervaren zingeving op zeer diverse manieren, maar heeft voor hen in ieder geval betekenis en meerwaarde voor henzelf of anderen. Zo wordt bijvoorbeeld gesproken over richting, nut of iets groters en gevoelens van blijheid of tevredenheid in het hier en nu. Zingeving wordt voornamelijk ervaren in het alledaagse leven. Ten eerste op individueel gebied in houding en gedrag, persoonlijke ontplooiing of levenslessen. Ten tweede in de verbondenheid met anderen of de wereld. Hierbij wordt gezocht naar persoonlijk contact, van betekenis te zijn voor anderen en is afstemming op de ander van belang. Zowel in privésituaties als op werk of stage. Hierbij wordt ook kracht en zelfverzekerdheid ervaren. Alledaagse zingevingbronnen blijken redelijk consequent aanwezig, terwijl existentiële thema's waaronder geloof meer op de achtergrond staan en zich wisselend manifesteren. Persoonlijke ervaringen staan hierin centraal in plaats van conventie. Uit het geloof kan wel inspiratie, rust en bevestiging worden ervaren. Daarnaast blijkt dat studenten zingeving door de jaren heen steeds meer ervaren in vrijheid en optimisme in plaats van conventie en productiviteit. Ook kan zin worden ervaren uit het steeds abstracter kunnen denken waarbij er rekening wordt gehouden met het groter geheel waar de student onderdeel van uitmaakt.

2. In hoeverre en op welke wijze geven studenten momenteel aandacht aan de zingevingskaders van personen die zij in hun toekomstige beroepspraktijk tegenkomen?

Geconcludeerd kan worden dat HBO-V- en Social Work-studenten voornamelijk impliciet aandacht geven aan zingeving door aandacht te geven aan zingevingbronnen. Door veel vragen te stellen aan de cliënt wordt het zingevingskader allereerst 'ontdekt' en vervolgens versterkt door de zingevingbronnen hierin te stimuleren. Daarnaast wordt het bestaande zingevingskader door de studenten vergroot. Dit gebeurt voornamelijk door alledaagse zingevingbronnen aan te moedigen waar de studenten zelf goede ervaringen in hebben. Bijvoorbeeld sociaal contact, welzijn of genieten van kleine dingen. Een uitzondering hierop is het geloof, vanwege het persoonlijke karakter daarvan of het zich daar minder bekwaam in voelen. In deze manier waarop het zingevingskader wordt vergroot is een klein verschil waargenomen bij de Pabo-student. In deze beroepspraktijk wordt vooral geprobeerd het zingevingskader te vergroten door kinderen bewust te maken van zingeving en moraal aan te leren. Hierbij staat juist het geloof centraal.

3. Welke factoren zijn van invloed op deze manier van handelen door studenten in de beroepspraktijk?

Uit de interviews blijkt een aantal factoren een rol te spelen:

- De persoonlijkheid van de student;
- De persoonlijke kijk op zingeving en het belang hiervan;
- Het willen gunnen van eigen positieve ervaringen;
- Het herkennen van persoonlijke zingevingservaringen en – vragen;
- De professionele rol;
- De omgeving.

Hoofdvraag: Welke rol speelt de persoonlijke zingeving van studenten op Hogeschool Viaa in hun handelen in de beroepspraktijk?

Geconcludeerd kan worden dat studenten binnen de professionele rol weinig ruimte ervaren voor hun persoonlijke zingeving in de beroepspraktijk. Echter, de rol van persoonlijke zingeving blijkt zich toch binnen de kaders van de professionele rol in de beroepspraktijk te manifesteren.

De persoonlijke zingeving van studenten kenmerkt zich door de diverse manieren waarop zij wordt geduid en ervaren. Studenten zijn zich daarvan bewust. Tegelijkertijd wordt er veel belang gehecht aan iemands specifieke zingeving behoeft en de afstemming hierop. Deze combinatie zorgt voor een houding bij de student die zich uit in het vele vragen stellen om de zingeving behoeft in kaart te brengen, bewust van het feit dat deze divers kan zijn. Wanneer deze behoefte helder is, wordt het zingeving kader versterkt en vergroot. Hierbij blijkt de persoonlijke zingeving op drie manieren een rol te spelen:

- Ten eerste door het herkennen van zingeving bronnen en -vragen uit de persoonlijke zingeving. Globaal speelt deze persoonlijke zingeving zich af op het gebied van individualiteit, verbondenheid en soms geloof.
- Ten tweede door het aan anderen gunnen van positieve zingeving svervingen die zij zelf hebben meegemaakt. Dit wordt uiting gegeven door het impliciet aanmoedigen van zingeving bronnen waar studenten vooral in het alledaagse leven positieve ervaringen mee hebben. In alle diversiteit lijken vooral een positieve houding, welzijn, ontplooiing, diepgaand contact en 'betekenisvol zijn voor anderen' belangrijke bronnen te zijn. Het geloof vormt een uitzondering vanwege het persoonlijke karakter en de professionele rol.
- Ten derde door het belang dat wordt gehecht door de studenten aan zingeving, zowel in het persoonlijke- als professionele leven in de beroepspraktijk. Dit geeft motivatie om bijvoorbeeld cliënten of kinderen zin te laten ervaren.

6. Discussie

6.1 Theoretische reflectie

Verschillende conclusies passen goed bij de bestaande literatuur over zingeving. Zo komen de zingevingbronnen individualiteit, activiteit en verbondenheid zoals beschreven door Westerhof (2021) het meest pregnant naar voren. Ook zijn alle componenten van zingeving, onderscheiden door Reker (2000), voorbijgekomen in dit onderzoek.

Binnen onderdeel twee komt de factor van 'persoonlijke ervaringen' overeen met het gegeven dat 'life-events' een rol spelen bij het verlenen van spirituele zorg (Ross et al., 2018). Verder lijken aspecten uit het ASE-model (De Vries et al., 1988) ook terug te komen in dit onderzoek. De professionele rol wordt als sociale norm gezien en de attitude komt voornamelijk door persoonlijke ervaringen naar voren, in lijn met het tripartite-model van attitudes (Aronson et al., 2014). De waargenomen gedragscontrole, belemmeringen en hulpmiddelen zijn het minst naar voren gekomen in dit onderzoek. Daarnaast is de verwaaing van zingevingsstijlen zoals beschreven door Kunneman (weergegeven in Van der Donk et al., 2006) ook in dit onderzoek geconstateerd.

Literatuuronderzoek jongvolwassenheid

De onderzoeksresultaten vertonen ook overeenkomsten met het literatuuronderzoek naar de jongvolwassenheid. De belangrijkste bevindingen worden hieronder weergegeven. Het volledige literatuuronderzoek is te vinden in bijlage 3.

Ten eerste blijken enkele studenten de ontwikkeling van hun denken te ervaren op een vergelijkbare wijze zoals deze door Kohlberg wordt beschreven in zijn stadia van morele ontwikkeling (Zimbardo, 2013). Zijn beschrijving van het denken op het postconventionele niveau vertoont overeenkomst met de wijze waarop studenten hun huidige denken beschrijven. Het feit dat de studenten daar zin aan ontlenen komt overeen met de aanname dat de stadia van morele ontwikkeling van Kohlberg en de stadia van zingeving in toenemende complexiteit van Csikszentmihalyi (2020) een vergelijkbaar verloop hebben (Van der Putte, 2006). Ten tweede passen de resultaten die erop wijzen dat zingeving wordt ervaren in individualiteit bij de beschrijving van de jongvolwassenheid van Arnett (2004). Volgens hem wordt de jongvolwassenheid onder andere gekenmerkt door een focus op het zelf en een zoektocht naar eigen identiteit.

Tijdens de interviews is niet naar voren gekomen dat exploratie en binding een rol speelt in het leven van de studenten. Dit terwijl door Marcia (1980) deze twee aspecten wel als uitgangspunt worden gebruikt bij zijn beschrijving van vier identiteitsstatussen tijdens de jongvolwassenheid. Ook blijkt er uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (2020) dat onder jongeren in protestantse kringen een ommekeer plaatsvindt in verbondenheid met de kerk, terwijl in de interviews juist een distantie van de kerk zichtbaar werd. Overigens passen deze gegevens wel in de algemene tendens dat er ontkerkelijking plaatsvindt.

6.2 Sterke- en zwakke punten

Een sterk punt van dit onderzoek is het open karakter. De participanten zijn in de diepte-interviews minimaal gestuurd, waardoor de resultaten als erg valide kunnen worden opgevat. Storytelling bleek in onderdeel 1 een effectieve methode te zijn om informatie op tafel te krijgen, omdat studenten veel ruimte kregen om gedurende het interview steeds beter een beeld te vormen van hun eigen zingeving. Daarnaast is er sprake van crossvalidatie doordat er naast de diepte-interviews ook literatuuronderzoek heeft plaatsgevonden.

De keerzijde van deze open benadering is dat er brede definities zijn aangehouden, waardoor er veel ruimte was voor eigen invulling van de student. In het tweede onderdeel zorgden de brede definities er bijvoorbeeld voor dat verschillende soorten gedrag werd gekoppeld aan zingeving in de beroepspraktijk. Achteraf was het beter geweest hier een afgebakende definitie van te geven, zodat ook de onderliggende factoren aan meer specifieke gedragingen gekoppeld konden worden.

Een zwakker punt in dit onderzoek is dat de onderzoeker zelfstandig te werk is gegaan. Er is bijvoorbeeld geen gebruik gemaakt van intercodeurbetrouwbaarheid of peer debriefing, waarbij meerdere onderzoekers zijn betrokken zijn bij de analyse (Bleijenbergh, 2013). Daarnaast zijn de resultaten minder representatief voor de gehele populatie. Dit vanwege het relatief lage aantal interviews en minimale aandeel Pabo-studenten.

7. Aanbevelingen

Op basis van de conclusies volgen hieronder enkele aanbevelingen gericht aan het lectoraat 'Zorg en zingeving'.

1. Het wordt aanbevolen een tweetal punten helder te communiceren richting de studenten:

- Een afgebakende definitie van zingeving zoals deze wordt beoogd door Hogeschool Viaa. Dit vanwege de diverse beleving van zingeving;
- Een duidelijk kader van de professionele rol. Studenten lijken behoefte te hebben aan een antwoord op de vraag welke rol zowel zingeving als persoonlijke zingeving binnen de kaders van de professionele rol kan en mag spelen.

Een praktische aanbeveling hierbij is om gesprekken tussen docenten en studenten te organiseren over de persoonlijke zingeving, professionele rol en de verbinding daartussen. Tevens kan dit als vast onderdeel in het onderwijsprogramma worden opgenomen.

2. Het wordt aanbevolen bij de ontwikkeling van instrumenten aandacht te hebben voor:

- De verscheidenheid aan zingevingstijlen en -bronnen en de invloed daarvan op de student zelf of de rol van zingeving in de beroepspraktijk;
- De rol van alledaagse zingevingbronnen;
- Bewustwording van het eigen gedrag. Methodieken en handvatten die dit bewerkstelligen worden door de studenten als waardevol beschouwd.

Uit dit onderzoek blijkt dat studenten nauwelijks vraagtekens zetten bij het belang van zingeving of de wijze waarop ze dit zouden moeten doen. Dit behoeft dus weinig aandacht.

3. Het wordt aanbevolen vervolgonderzoek te doen naar zingeving en daarin de volgende punten mee te nemen:

- De aandacht voor zingeving bij de verschillende opleidingen en in hoeverre daarin ruimte is om het eigen zingevingskader mee te nemen;
- De visie op de professionele rol bij HBO-V en Social Work-studenten en de daarin verborgen focus op persoonlijke behoefte van de cliënt;
- De zingevingbronnen van studenten. Door een meer kwantitatieve onderzoeksmethode kan een concreter overzicht worden gegeven van zingevingbronnen bij studenten en de volgorde van belangrijkheid hierin.
- De wijze waarop er aandacht wordt gegeven aan zingeving in de beroepspraktijk van Pabo-studenten. Ondanks het lage aantal interviews zijn er namelijk twee opmerkelijke verschillen waargenomen. Ten eerste de grotere rol van religie en ten tweede de grotere invloed van persoonlijke zingeving in combinatie met een kleinere behoefte van het kind met betrekking tot zingeving.

Literatuurlijst

Agt, M. van. (2017). *Ruimte voor zingeving*. [ongepubliceerde masterthesis]. Universiteit voor Humanistiek.

Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood : The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford: University Press.

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2014). *Sociale psychologie*. Amsterdam: Pearson

Baarda, B., Van der Hulst, M., De Goede, M. (2012). *Basisboek interviewen*. Groningen/Houten: Noordhoff.

Bloemendaal, S.C.D. (2020). *De bijbel als grondslag*. [ongepubliceerde bachelorscriptie]. Vrije Universiteit Amsterdam en Protestantse Theologische Universiteit.

Blijengergh, I. (2013). *Kwalitatief onderzoek in organisaties*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Boeije, H. & Bleijenbergh, I. (2019). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Amsterdam: Boom

Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). *Religie in Nederland*. Den Haag: auteur.

Csikszentmihalyi, M. (2020). *Flow: Psychologie van de optimale ervaring*. Utrecht: Ten Have.

Feldman, R. S. (2012). *Ontwikkelingspsychologie*. Amsterdam: Pearson Education.

Feldman, R. S. (2015). *Ontwikkelingspsychologie II*. Amsterdam: Pearson Education.

Frijda, N. (2005). *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. Amsterdam: Bert Bakker

De Hart, J., Van Houwelingen, P. (2018). *Christenen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en cultureel planbureau.

Hogeschool Viaa. (2018). *Addendum bij het Strategisch Plan 2017-2020*. Opgevraagd op 10 maart 2021, van <https://www.viaa.nl/over-viaa/organisatie-en-bestuur/regeling-en-stukken/?ref=organisatie-en-bestuur>

Hogeschool Viaa. (2017). *Strategisch plan 2017-2020*. Opgevraagd op 10 maart 2021 van <https://www.viaa.nl/over-viaa/organisatie-en-bestuur/regeling-en-stukken/?ref=organisatie-en-bestuur>

Kunneman, H. (2006). horizontale transcendentie en normatieve professionalisering: de casus geestelijke verzorging. In: W.B.H.J. Van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee & R.J.J. Plum. *Geloven in het publiek domein: verkenningen van een dubbele transformatie*. (pp. 367-393). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Lambregts, J., Grotendorst, A. & Merwijk, C. van. (2016). *Bachelor of Nursing 2020: een toekomstbestendig opleidingsprofiel 4.0*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Leijssen, M. (2004). Zingeving en zingevingproblemen vanuit psychologisch perspectief. In Raymaekers, B. (2004). *Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? Lessen voor de eenentwintigste eeuw* (pp. 241-268). Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In: *Handbook of adolescent psychology*, 9, 159-187.
- Putte, J. van der. (2006). *De wetenschap van het geluk*. [Masterthesis]. Universiteit Gent.
- Reker, G.T. (2000). Theoretical perspective, dimensions, and measurement of existential meaning. Exploring existential meaning. In: Reker, G.T., Chamberlain, K. (2000). *Exploring Existential Meaning*, (pp. 39-55). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Ross, L., McSherry, W., Giske, T., Van Leeuwen, R., Schep-Akkerman, A., Koslander, Jarvis, P. (2018). Nursing and midwifery students' perceptions of spirituality, spiritual care, and spiritual care competency: A prospective, longitudinal, correlational European study. *Nurse education today*, 67, 64-71.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5-14).
- Soenens, B., & Luyckx, K. (2003). Nieuwe ontwikkelingen in onderzoek naar identiteitsvorming. *Kind en adolescent*, 24, 122-129.
- Tesselaar, S., & Scheringa, A. (2008). *Storytelling handboek: organisatieverhalen voor managers, trainers en onderzoekers*. Amsterdam: Boom.
- Versteeg, G. (2011). Emoties in het levensverhaal: een narratieve benadering van zingeving. [Masterthesis, Radboud Universiteit]. <https://docplayer.nl/13393291-Emoties-in-het-levensverhaal-een-narratieve-benadering-van-zingeving.html>
- Vogel, A., & Schep-Akkerman, A. E. (2018). Competence and frequency of provision of spiritual care by nurses in the Netherlands. *Scandinavian journal of caring sciences*, 32(4), 1314-1321.
- Vries de, H., Dijkstra, M., & Kuhlman, P. (1988). Self-efficacy: the third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioural intentions. *Health education research*, 3, 273-282.
- Westerhof, G. (2021). Zingeving. In: Bohlmeijer, E., Jacobs, N., Westerhof, G., Walburg, J. A. (2021). *Handboek positieve psychologie*. (pp. 347-361). Amsterdam: Boom
- Zimbardo, P. G. (2013). *Psychologie: een inleiding*. Amsterdam: Pearson

Bijlage 1 – inleiding diepte-interview

Interview afgenomen op:

Interviewnummer:

Welkom

Eigen gegevens:

- Sieger Jonker
- 24 jaar
- Student Toegepaste Psychologie, Hanzehogeschool Groningen.

Interview:

- Dit is onderdeel van onderzoek naar zingeving onder studenten aan Hogeschool Viaa.
- Het gaat over persoonlijke beleving zingeving en rol van zingeving in jouw beroepspraktijk
- Opdrachtgever is het lectoraat 'Zorg en Zingeving'.
- Met de resultaten kunnen kan het lectoraat handreikingen beter aan laten sluiten op de student.

Anonimiteit:

- Alle informatie wordt geanonimiseerd.
- Vertrouwelijke omgang
- Elke vorm van contact wordt verwijderd
- het onderzoeksrapport wordt bekend bij het lectoraat en mijn scriptiebeoordelaars

Overig:

- Wil je toegang tot de resultaten of inzicht in hoe jouw informatie is verwerkt?
- Heb je bezwaren tegen het opnemen van het interview? En wil je toegang tot de opname?
- Het is altijd mogelijk het interview te onderbreken of te stoppen
- Het interview bestaat uit twee delen met een korte pauze
- Geschatte duur: anderhalf uur in totaal
- Heb je nog vragen?
- Heb ik toestemming dit interview af te nemen en de informatie te verwerken?

Gegevens student:

- Naam
- Opleiding
- Studiejaar
- Leeftijd

Bijlage 2 – Interviewleidraad

Onderdeel 1 – persoonlijke zingeving	
Methode: storytelling	
<u>Sensitizing concepts:</u> Zingevingbronnen – bijvoorbeeld individualiteit, psychologisch integriteit, activiteiten, verbondenheid, materiele condities, het leven (spiritualiteit, godsdienst en existentiële thema's). Identiteit en relaties – kenmerkt de jongvolwassenheid	
Topic: alledaagse zingeving	
<u>Inleidende vragen</u> - Wat versta jij onder zingeving? - Waar ben jij vooral mee bezig in je leven?	<u>Aantekeningen:</u>
<u>Startvraag:</u> - Kun je een recente gebeurtenis/moment uit jouw leven vertellen dat jij als zinvol ervoer? <u>Ondersteunende vraag:</u> - Door welke dingen uit jouw leven wordt jij echt gedreven?	
<u>Steekwoorden:</u>	
Topic: existentiële zingeving	
<u>Inleidende vragen:</u> - Ben je religieus opgevoed? - Van welk kerkverband ben je lid? - Vind je religie belangrijk? - Hoe kijk je aan tegen God of iets groters dan jij?	<u>Aantekeningen:</u>
<u>Startvraag:</u> - Kun je iets vertellen over wanneer je je het laatst onderdeel heb gevoeld van een groter geheel? <u>Ondersteunende vragen:</u> - Kun je een moment beschrijven waarop je de aanwezigheid van God ervoer? Hoe ging dat? - Als iemand jou zou vragen wat je uit je geloof haalt, wat zou je dan vertellen?	

Steekwoorden:

Topic – levensverhaal zingeving

Inleidende vragen

- Heb je een bewust gekozen voor christelijk onderwijs zoals dat wordt gegeven op Hogeschool Viaa?
- Heeft het geloof altijd al een rol in je leven gespeeld?

Aantekeningen

Startvraag en opdracht

- Kun je vertellen welke rol zingeving tot nu toe heeft gehad in jouw leven en hoe dit door de loop van de jaren is veranderd?
- Je kunt bijvoorbeeld denken aan je opvoeding, je studiekeuzes, levenslessen of op jezelf gaan wonen

Ondersteunende vragen:

- In hoeverre ben je in de loop van je leven andere dingen belangrijk gaan vinden.
- Als je moet omschrijven wat God's plan met je leven is tot nu toe, hoe zou je dat dan vertellen?
- Stel dat iemand zijn of haar leven niet meer zinvol vindt, wat zeg jij dan tegen diegene?

Steekwoorden:

Onderdeel 2 - Zingeving in de beroepspraktijk Onderzoeksmethode: diepte-interview	
Topic: zingeving in de beroepspraktijk	
<u>Eventuele subtopics:</u> - Oog hebben voor zingeving van anderen - Zorg verlenen op het gebied van zingeving - Zingevingsvraagstukken herkennen	<u>Inleidende vragen:</u> - Wanneer heb je stagegelopen? - Wat voor stage deed je? <u>Startvraag:</u> - Kun je me iets vertellen over hoe zingeving terugkwam in bijvoorbeeld je stage? <u>Alternatieve vraag:</u> - Heb je weleens met zingeving te maken gehad op stage, op welke manier dan?
<u>Aantekeningen:</u>	
Topic: aandacht geven aan zingeving	
<u>Eventuele subtopics:</u> - Oog hebben voor zingeving van anderen - Zorg verlenen op het gebied van zingeving - Zingevingsvraagstukken herkennen	<u>Startvraag:</u> - In hoeverre heb je zelf weleens aandacht gegeven aan de zingevingskaders van anderen tijdens bijvoorbeeld een stage? <u>Alternatieve vraag:</u> - Op welke manier konden anderen aan jou merken dat zingeving belangrijk is?
<u>Aantekeningen:</u>	

Topic: reflectie van de student	
<u>Sensitizing concepts:</u> - Attitude - Sociale norm - Waargenomen gedragscontrole - Belemmeringen - Vaardigheden	<u>Vragen:</u> - Hoe kijk je terug op je handelen wat betreft zingeving tijdens stage? En wat maakte dat je op deze manier handelde? - In hoeverre denk je persoonlijke zingeving hier invloed op heeft? - Bij welke taken die met zingeving te maken te hebben voel jij je op je stage het meeste thuis? - En welke taken/onderwerpen met betrekking tot zingeving vind je lastig?
<u>Aantekeningen:</u>	

Bijlage 3 – Literatuuronderzoek jongvolwassenheid

In dit literatuuronderzoek is de levensfase van de jongvolwassenen beschreven aan de hand van drie thema's die van invloed kunnen zijn op de persoonlijke zingeving, namelijk: belangrijke kenmerken, het morele denkniveau en de religieuze betrokkenheid.

Belangrijke kenmerken van de jongvolwassenheid

De jongvolwassenheid is een relatief nieuw omschreven levensfase. De bekende ontwikkelingspsycholoog Erikson beschreef in zijn ontwikkelingsstadia enkel de adolescentie tussen 12 en 18 jaar en de vroege volwassenheid tussen 18 en 35 jaar. Hij beschreef elk stadium als een keuze tussen twee tegengestelde basisaannamen, die door elk individu doorlopen moest worden. De adolescentie omschreef hij als *'het stadium van identiteit versus rolverwarring'* en de vroege volwassenheid als *'het stadium van intimiteit versus isolatie'* (Feldman, 2012). Echter, Erikson merkte op dat in geïndustrialiseerde maatschappijen mensen bleven experimenteren met rollen. Dit typeerde hij als een *'verlengde periode van adolescentie'*. Ook Arnett (2004) stelt dat jongvolwassenen steeds vaker bindingen uitstellen en beschrijft de opkomende volwassenheid als nieuwe levensfase tussen 18 en 29 jaar. Kenmerkend voor deze levensfase zijn onder ander het ervaren van mogelijkheden, zoektocht naar identiteit en focus op het zelf (Arnett, 2004). Volgens Westerhof (2021) ervaren jongeren dan ook meer zin en richting uit deze individualiteit dan bijvoorbeeld ouderen. Hierin is vooral persoonlijke ontwikkeling en autonomie om het leven vorm te geven belangrijk.

De psycholoog James Marcia (1980) werkt de jongvolwassenheid nog verder uit. Waar Erikson een globaal onderscheid maakte tussen adolescenten die een sterke identiteit en daarmee sterke bindingen hebben en adolescenten die dit niet hebben, ontdekte Marcia meer soorten bindingen en had oog voor de rol van exploratie. Op basis hiervan onderscheidt hij vier identiteitsstatussen waar een jongvolwassene zich in kan bevinden, namelijk de status van prestatie, moratorium, afscherming en diffusie. Deze statussen hebben betrekking op waarden/overtuigingen en interpersoonlijke relaties. Hij stelt dat jongvolwassenen die zich in de prestatiestatus bevinden een periode van exploratie hebben meegemaakt, weloverwogen keuzes hebben gemaakt en in staat zijn snel gezonde relaties te ontwikkelen. Wanneer men zich in de moratorium status bevindt, zit men nog in het proces om definitieve bindingen aan te gaan. De status van afscherming verwijst naar jongvolwassenen die wel bindingen zijn aangegaan, maar daarvoor niet een tijd van exploratie hebben doorgemaakt. Tenslotte vallen jongvolwassenen die nog geen keuzes of bindingen hebben gemaakt in de diffusie status (Marcia, 1980).

Morele ontwikkeling

Volgens de psycholoog Kohlberg ontwikkeld de wijze van moreel redeneren bij een individu zich volgens een aantal stadia. Allereerst doorlopen individuen het pre-conventionele stadium waarbij men vasthoudt aan onveranderlijke regels. Vervolgens doorloopt men het conventionele stadium waarbij men oog heeft voor de ander en de maatschappij. Volgens Kohlberg zijn jongvolwassenen in staat om op een postconventioneel niveau te denken. Dit houdt in dat ze in staat zijn abstract te denken en kwesties vanuit een groter geheel te bekijken (Zimbardo, 2013). Dit wordt ondersteund door een onderzoek, uitgevoerd door Perry, dat studenten aan de universiteit groeiden in moreel opzicht en begonnen in te zien dat kwesties meer dan één kant kunnen hebben (Feldman, 2015). Ook is men op dit niveau in staat hogere waarden betrekken bij het eigen gedrag. Hiermee is de morele ontwikkeling ook van belang in de duiding van iemands zingevingskader. In lijn met de aanname die door Van der Putte (2006) wordt gedaan vertonen deze stadia overeenkomsten met de stadia die

Csikszentmihalyi (2020) omschrijft voor zingeving in toenemende complexiteit. Hij zegt dat personen wisselend gericht zijn op integratie en differentiatie. Het laatste stadium waarin men gericht is op integratie lijkt overeen te komen met het postconventionele niveau waarbij het individu onderdeel wil uitmaken van een groter systeem. Volgens Kohlberg bereikt slechts 25% van de volwassenen het niveau van de postconventionele moraal (Zimbardo, 2013). Marcia geeft aan dat enkel jongvolwassenen die zich bevinden in de prestatie en -moratoriumstatus dit morele denkniveau bereiken (Soenens & luyckx, 2003).

Religieuze betrokkenheid

Wat betreft religieuze betrokkenheid lijken jongvolwassenen in Nederland niet veel te verschillen met de rest van de bevolking. Het rapport *“Religie in Nederland”* van het Centraal Bureau voor de Statistiek (2020) geeft aan dat de mate van religieuze betrokkenheid onder protestanten pas fors toeneemt vanaf 55 jaar. Ook de afstandelijkheid van de kerk vertoont nauwelijks verschil met de rest van de bevolking en in de protestantse kringen blijken jongeren juist een sterkere band te hebben met geloof en kerk. Tevens is in geloofsovertuigingen deze ontwikkeling zichtbaar. Vooral aan een leven na de dood, een God die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt en de Bijbel als Gods woord werd in 2015 door jongere kerkleden duidelijk vaker geloof gehecht. Anno 2015 onderschreef van de kerkjeugd ruim een derde elk van de (in totaal zeven) aan haar voorgelegde geloofselementen, terwijl dit bij de kerkleden als geheel voor één op de vijf ondervraagden gold. Tenslotte is deze ontwikkeling ook van toepassing op de mate waarin de jongeren het vertrouwen hebben in het vermogen van de kerken om antwoord te geven op de belangrijke spirituele vragen van deze tijd (De Hart & Van Houwelingen, 2018).